

Görüşler - Okuyucu Mektupları

Opinion Papers - Letters

Kütüphaneler Genel Müdürlüğü'nün Tarihçesi

Öz

Bu makalede, Cumhuriyet öncesi ve sonrası Türk Kütüphaneciliği ve Kütüphaneler Genel Müdürlüğü tarihçesi ele alınmıştır. Ayrıca, Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşundan bu yana Kütüphaneler Genel Müdürlüğü yöneticileri tanıtılmış ve Kültür Bakanlığı'nın kuruluşu anlatılmıştır.

Abstract

In this paper, Turkish Librarianship, before and after the foundation of the Republic is reviewed and the brief history of the General Directorate of Libraries is explained. In addition, since the foundation of the Grand National Assembly, the executives of the General Directorate of Libraries are introduced and the foundation of the Ministry of Culture is explained.

Cumhuriyet Öncesi'nde Kütüphaneler

Türklerin Anadolu'da dokuzyüz yıllık bir kütüphane geleneği vardır. Anadolu Selçukluları, Beylikler ve daha sonra da Osmanlı İmparatorluğu dönemlerinde birçok kütüphane kurulmuştur. Yazma eserlerimizde, Anadolu Selçuklu, Candaroğlu, Artuklu, Saltuklu Beylikleri kütüphanelerine ait kayıtlar bulunmaktadır (Baysal, 1991: 52).

Tüm bu dönemlerde kütüphaneler devlet eliyle değil, özel vakıflar halinde kurulmuşlardır. Medrese öğrencilerinin ve yöre halkının ihtiyacı için vakıf kütüphaneleri oluşturulmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinde kütüphaneler cami, türbe, medrese ve imaret gibi kurumlar içinde yer almıştır. İmparatorluğun son dönemlerinde ise, yine vakıf bünyesinde fakat başlıbaşına kütüphane olarak yapılmış kuruluşlar ortaya çıkmıştır. Vakfiyesi mevcut ilk kütüphaneler, Edirne II. Murat Darülhadisî (838/1435), Bursa Umurbey Camii (844/1440)

ve Üsküp İshakbey Medresesi kütüphaneleridir. İstanbul'da başlıbaşına bir kütüphane yapısına sahip ilk kütüphane Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'nın kurduğu Köprülü Kütüphanesidir (1089/1678).

Vakıf kütüphanelerinin İstanbul'da kurulan medreselerde, medresenin ayrılmaz bir unsuru haline gelmesi ancak XVI. yüzyıl sonlarında gerçekleşebilmiştir. XV-XVI. yüzyıllarda İstanbul ve Edirne'de örnekleri görülen küçük dermelere sahip mahalle kütüphaneleri XVI. yüzyıl sonlarında artık yavaş yavaş yerlerini medrese kütüphanelerine bırakmıştır (Erünsal, 1991: 278).

Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişmesi ile birlikte yalnız İstanbul'da değil, Anadolu'nun birçok yerinde kütüphane kurulmuştur. Bazıları bugün dermeleri ile de olsa yaşayan bu kütüphaneler zamanın devlet ve din büyükleri tarafından kurulan vakıflar yoluyla yaşatılmıştır. Giderek kütüphane, vakfın ayrılmaz bir parçası olmuştur. İmparatorluğun gerileme ve yıkılmaya başlaması ile birlikte tüm diğer kurumlar gibi kütüphanelerde halkın gereksinimlerine yanıt veremez hale gelmişlerdir. 1826 yılında Evkaf Nezareti kurulmuş, vakıf kuruluşlarının yönetimi ile ilgili yönetim birimleri ortaya çıkmıştır. Böylece kütüphanelerin yönetimi de Evkaf Nezareti kanalı ile devlet yönetimine girmiş ve kendi özel vakfiyelerindeki hükümlere göre yönetilmiştir (Baysal, 1991: 54).

1869 yılında Maarif Nezareti'nin kuruluşu ve "Maarif-i Umumiye Nizamnamesi"nin yürürlüğe konmasıyla, Maarif Nezareti'ne bağlanan kütüphaneler, okullarla birlikte devletin eğitim politikası içine alınarak bir kamu yükümlülüğü olarak kabul edilmiştir (Halk ve Çocuk...IX).

Bu Nizamnamenin ardından 1869-1871 yılları arasında Meclis-i Maarif Başkanlığı görevini yürüten Münif Paşa ile Hariciye Mektupçusu Ethem Pertev Paşa, Sadrazam Ali Paşa'ya kütüphaneler konusunda bir layiha (rapor) verdiler. Raporda kütüphanelerle ilgili genel görüşler yanında, İstanbul'da herkesin yararlanabileceği bir kütüphane kurulması önerisi de yer alıyordu.

1879 yılında kütüphanelerin tahrir ve fihristlerinin tanzimine (kütüphane kataloglarının düzenlenmesine) Maarif Nezareti yönetiminde bir komisyon tarafından başlanmış ve İstanbul'da 69 kütüphaneye ait 40 ciltlik basılı katalog dizisi çıkartılmıştır (Baysal, 1991: 54).

1882 (20 Ramazan 1298) tarihinde "Kütüphanelerin Suret-i İdaresi Hakkında Talimat" adıyla çıkarılan bir yönetmelikle kütüphanelerin Maarif Nezareti Telif ve Tercüme Dairesine bağlı bir "Kütüphane Müfettişliği" vasıtasıyla denetleneceği belirtilmiştir. Bu yönetmeliğin 17. maddesinde "Kütüphane Müfettişliği tarafından her kütüphanemizin mevcut ne kadar kitabı varsa ba'de'l-muayene (kontrol edildikten sonra) hafız-ı kütüplere (kütüpha-

necilere) tutturulacak defter-i mahsusunun ber ayni (aynisi) bu kere Telif ve Tercüme Dairesi'nde yeni açılan Sicilli-i Umumiye kaydolunacak ve Müfettiş-i muma-ileyh (ilgili müfettiş) her kütüphanenin kütüb-i meşhede ve mevcudesi üzerine hafız-ı kütüplerin ve kendisinin taht tasdikinden tutacağı deftere Sicilli-i Umumi mübteni olacağı cihetle (buna dayanacağı için) bu Sicilli-i Umumi'de her kütüphanenin kütüb-i mevcudesi yazıldığı sırada hafız-ı kütüple müfettişliğin tasdikleri bulunacaktır" denilmektedir (Can, 1996: 175).

Aynı yönetmeliğin son yani 19. maddesinde de "Bu suretle kütüphanelerin yoklamaları bi'l-icra Sicill-i Umumi kapandıktan sonra her üç ayda bir kere Kütüphaneler Müfettişliği tarafından teftiş ve yoklama olunması asil ittihaz kılındığından bu usule Müfettişliğin hemişe (her zaman) riayet etmesi akdem-i vezai-i asliyesinden ma'dut bulunacaktır" (en öncelikli görevlerinden sayılacaktır) denilerek Kütüphane Müfettişliği'nin görevi belirlenmiştir (Mahmut Cevad, 1338: 209).

Yine 1882 yılında Sadrazam Sait Paşa ile Maarif Nazırı Mustafa Paşa tarafından Saray'dan karar çıkartılarak ve Padişah II. Abdülhamit'in yardımları da alınarak 27.09.1882 tarihinde Beyazıt Külliyesinin imaret kısmında, kütüphane yapılması için restorasyon başlatılır ve devlet eliyle kurulmuş ilk kütüphane olan bugünkü adıyla Bayezit Devlet Kütüphanesi "Kütüphane-i Osmaniye" adıyla 26.04.1884 tarihinde hizmete açılır (Halk ve Çocuk... 1991: 55).

1789 Fransız Devriminin getirmiş olduğu "Milli Kütüphane" fikri 1908'de II. Meşrutiyetin ilanından sonra sürekli işlenmiş ve 1912-1920 yılları arasında çeşitli illerde milli kütüphane görevini yapmasa da ad olarak milli kütüphane fikrini benimsemiş kütüphaneler; örneğin 1912 İzmir ve Kayseri, 1917 Eskişehir ve Konya, 1918 Diyarbakır, 1920 Bursa Milli Kütüphaneleri kurulmuştur (Baysal, 1991: 55).

Cumhuriyet Dönemi

Büyük Millet Meclisi Hükümeti 1920 yılında kurulduktan sonra Maarif Vekaleti içinde bir Hars Dairesi oluşturulmuş ve kütüphaneler bu daireye bağlanmıştır. 3 Mart 1924 tarih ve 430 nolu Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile bütün vakıf kütüphaneleri Maarif Vekaletine bağlanmıştır. Tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasıyla burada bulunan kitaplar kütüphanelere devredilmiştir. Hars Dairesi Müdürü Hamit Zübeyr Koşay 1925 yılında Türkiye'deki tüm

kütüphaneleri dikkate alan bir rapor hazırlayarak kütüphaneler konusunda çağdaş ve gerçekçi bir yaklaşım sergilemiştir (TKDB, 1960: 1-2).

1926 yılında Hars Dairesi yerini Kütüphaneler, Müzeler ve Güzel Sanatlar olmak üzere üç ayrı müdürlüğe bıraktı. Hars Dairesine müdür atanmayarak bir süre sonra da bu daire kaldırıldı. Kütüphaneler Müfettişliği de aynı tarihte kaldırılmıştır. Vekaletin Kütüphaneler Şubesi bugünkü örgütün başlangıcı olmuştur. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Evkaf'tan Maarif Vekafetine devredilen kütüphaneler de şimdiki halk kütüphanelerimizin çekirdeğini oluşturmuştur (Ersoy, 1966: 17).

22 Mart 1926 tarihinde 879 numara ile çıkarılan ve 3 Nisan 1926 tarih ve 338 numaralı Remi Gazete'de (Resmi Ceride) yayınlanan "Maarif Teşkilatına Dair Kanun"un 24. maddesinde "Türkiye'de yapılacak resmi mektep binaları, kütüphaneler ve müzeler ancak Maarif Vekaletinin hazırladığı projeler dairesinde yapılır" denilerek kütüphane binalarının projesini devlet sorumluluğu ve denetimine vermiştir.

Atatürk'ün özel ilgisi ve hizmetleriyle 1934 yılında 2527 sayılı Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu yürürlüğe girdi. Kütüphaneciliğimiz açısından çok önemli bu yasayla Türkiye Bibliyografyası ve Milli Kütüphane kavramları getirilmiştir.

1948 yılında Milli Kütüphane'nin kurulması gerçekleşmiş ve 1950 yılında Milli Kütüphane Kurulu Kanunu yayınlanmıştır.

Cumhuriyet Döneminde, Maarif Kütüphanesi, Memleket Kütüphanesi, Gazi Kütüphanesi, Umumi Kütüphane, Halk Kütüphanesi, Halk Kitapsarayı, Şehir Kütüphanesi, Vatan Kütüphanesi, Milli Kütüphane, Halk Kitaplığı gibi değişik adlar taşıyan ve Maarif Vekaleti Kütüphaneler Müdürlüğüne bağlı olan kütüphaneler 1960 yılında kurulan Kütüphaneler Genel Müdürlüğü bünyesine alınmış ve adları "halk kütüphaneleri" olmuştur. Kütüphaneler Genel Müdürlüğü 1971 yılında kurulan Kültür Bakanlığına bağlanmış, bir yıl sonra 1972'de bu Bakanlığın, Kültür müsteşarlığına dönüştürülerek Başbakanlığa bağlanmasıyla da Kütüphaneler Genel Müdürlüğü bu Müsteşarlık içinde yer almıştır. 1974 yılında Kültür Bakanlığının tekrar kurulması üzerine o tarihten beri bu Bakanlık bünyesinde bulunmaktadır. Bakanlar Kurulu'nun 28.02.1982 gün ve 17610 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan "Bakanlıkların Yeniden Düzenlenmesi ve Çalışma Esaslarının Yürürlüğe Konması" hakkındaki 8-4334 sayılı karar ile Yayınlar Dairesi Başkanlığını da bünyesine alan Genel Müdürlüğün adı "Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü" olmuştur. 14 Aralık 1983 gün ve 18251 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 187 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Kültür Bakanlığı, Turizm Bakanlığı ile birleştirilerek Kültür ve Turizm Bakanlığı adı

nı almıştır. Bakanlar Kurulu'nca 24.01.1989 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan 354 sayılı KHK ile Kültür ve Turizm Bakanlığı adı değiştirilerek "Kültür" ve "Turizm" ayrı iki bakanlık haline getirilmiştir. Son olarak 06.11.1989 gün ve 20334 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 379 sayılı KHK ile Kültür Bakanlığı merkez birimleri yeniden belirlenmiştir. Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü "Kütüphaneler Genel Müdürlüğü" ve "Yayımlar Dairesi Başkanlığı" olarak birbirinden ayrılmıştır.

379 sayılı KHK'nin 11. maddesi Kütüphaneler Genel Müdürlüğü'nün görevlerini yedi madde halinde belirlemiştir:

1. Vatandaşların kütüphanelerden yararlanması için gerekli tedbirleri almak ve uygulamak, kütüphaneler kurulmasını teklif etmek ve bunların idare ve ihtisas işlemlerini düzenlemek.
2. Kütüphane ve kütüphanecilikle ilgili kural ve ilkelerle, standartları belirlemek ve bunlara hizmet üretimi için gerekli tedbirleri almak.
3. Yurt içinde ve yurt dışında basılmış, okuyucuya faydalı yayınları, Türk kültürü ile yazma eser ve belgeleri ve diğer kütüphane malzemelerini temin etmek, kütüphanelerin koleksiyonlarını zenginleştirmek.
4. Kıymetli yazma eserleri ilgili kütüphanede toplayarak araştırmacı ve okuyucunun hizmetine sunmak, bunların gelecek nesillere aktarılmasını sağlamak amacı ile bakım ve onarım yapmak.
5. Halkımızın geçmişteki her çeşit eserlerimizi kolaylıkla bulmasını ve onlardan faydalanılmasını sağlamak.
6. Diğer kamu kurum kuruluşlarınca idare olunan kütüphanelerle birlikte, gerçek ve tüzel kişiler tarafından kurulan umuma açık kütüphanelerin idari, ilmi ve teknik faaliyetlerin düzenlenmesi, gerçekleştirilmesi ve geliştirilmesine yardımcı olmak ve rehberlik etmek.
7. Bakanlıkça verilecek benzeri görevleri yapmak.

EK-1

**BAŞLANGICINDAN BUGÜNE
KÜTÜPHANELER GENEL MÜDÜRLERİ**

Besim Atalay

(12 Haziran-14 Eylül 1920) Hars
Dairesi Müdürü

Ahmet Hilmi Yolaç

(1 Ekim 1920-18 Haziran 1921) Hars
Dairesi Müdürü

Galip Eldem	(19 Haziran 1921-1 Haziran 1925) Hars Dairesi Müdürü
Hamit Zübeyr Koşay	(1 Haziran 1925-18 Mayıs 1926) Hars Dairesi Müdürü
Hasan Fehmi Turgal	(1926-1939) Kütüphaneler Şubesi Müdürü
Aziz Berker	(Haziran 1939-1964) Kütüphaneler Şubesi Müdürü 1960'dan sonra Kütüphaneler Genel Müdürü)
İsmet Parmaksızoğlu	(Eylül 1964-Temmuz 1965) Kütüphaneler Genel Müdürü)
Abdülkadir Salgır	(Temmuz 1965-1978) Kütüphaneler Genel Müdürü
Özer Soysal	(Mart 1979-Ekim 1983) Kütüphaneler Genel Müdürü
Abdülkadir Salgır	(Kasım 1979-Şubat 1983) Kütüphaneler Genel Müdürü
Burhanettin Yılmaz	(1983-1986) Kütüphaneler Genel Müdürü
Hasan Duman	(1986-Ocak 1990) Kütüphaneler Genel Müdürü
İzzet Özgüç (Vekaleten)	(Şubat 1990-Eylül 1991) Kütüphaneler Genel Müdürü
Kazım Ceylan	(Ekim 1991-Kasım 1991) Kütüphaneler Genel Müdürü
Tülin Sağlamtunç	(Mart 1992-2 Eylül 1994) Kütüphaneler Genel Müdürü
Gökçin Yalçın	(2 Eylül 1994-22 Mayıs 1996) Kütüphaneler Genel Müdürü
Yılmaz Terzi	(22 Mayıs 1996-3 Aralık 1996) Kütüphaneler Genel Müdürü
Gökçin Yalçın	(3 Aralık 1996-) Kütüphaneler Genel Müdürü

(Gökçin Yalçın 12 Aralık 1996 tarihinden itibaren mahkeme kararı ile Genel Müdürlüğe döndüğü halde değişik illere görevli olarak gönderildi. Yerine, Yılmaz Terzi 12/12/1996'dan 2/7/1997 tarihine kadar vekaleten Genel Müdürlük yaptı.

EK-2**Kültür Bakanlığı'nın Kuruluşu**

Ulusal kültürümüzü araştırmak, değerlendirmek, yaşatmak ve geliştirmek görevi 2287 sayılı yasa ile Milli Eğitim Bakanlığına görev olarak verilmiştir. 2287 sayılı yasayı değiştiren 4113 ve 4926 sayılı yasalarla Milli Eğitim Bakanlığı içerisinde kültür hizmetlerini yürütecek birimler kurulmuş, 1965 yılında da 5439 sayılı yasa gereği olarak bu birimler Kültür Müsteşarlığında toplanmıştır. 13 Temmuz 1971 gün ve 4/553 sayılı Cumhurbaşkanlığı tezkeresiyle Kültür Bakanlığı kurulmuş ve kültür işlerinin yürütülmesi ile görevlendirilmiştir. 7 Haziran 1972 tarihli bir kararla tekrar Müsteşarlığa dönüştürülüp Başbakanlığa bağlanmıştır. 17 Kasım 1974 gün ve 4-1040 sayılı Cumhurbaşkanlığı tezkeresi ile Kültür Bakanlığı yeniden kurulmuş, 25 Kasım 1974 tarih ve 4-1060 sayılı tezkere ile Başbakana ve Başbakanlığa verilmiş olan Kültür Müsteşarlığı ile ilgili görev, yetki ve sorumluluklar Kültür Bakanına ve Bakanlığa devredilmiştir. 21 Haziran 1977 gün ve 4-619 sayılı Cumhurbaşkanlığı tezkeresi ile Bakanlık Milli Eğitim Bakanlığı ile birleştirilerek Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı durumuna gelmiştir. 21 Temmuz 1977 gün ve 4-729 sayılı Cumhurbaşkanlığı tezkeresiyle de Kültür Bakanlığı yeniden kurulmuş, Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığına ve Bakanına daha önce verilen yetki, görev ve sorumluluk Kültür Bakanlığına ve Bakanına devredilmiştir. 4 Aralık 1983 gün ve 13251 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 187 sayılı KHK ile Kültür Bakanlığı, Turizm Bakanlığı ile birleştirilerek Kültür ve Turizm Bakanlığı adını almıştır. Bakanlar kurulunun 24.01.1989 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan 354 sayılı KHK ile Kültür ve Turizm Bakanlığı ayrı iki bakanlık haline getirilmiştir. Son olarak 06.11.1989 gün ve 20334 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 379 sayılı KHK ile Kültür Bakanlığı, merkez birimleri yeniden belirlenmiştir.

Kültür Bakanlığı'nın (kuruluş) amacı aşağıda verilen biçimde belirlenmiştir:

Kültür Bakanlığı'nın yürütmekte olduğu kültür hizmetlerinin amacı ulusumuzun tüm bireylerini:

1. Atatürk Devrimlerine ve Anayasa'nın başlangıcında belirtilmiş bulunan Türk milliyetçiliğine bağlı, kaderde, tasada, kıvançta ortak, bölünmez bir bütün halinde bilinçlendirmek.
2. Ulusal bilinç ve ülküler etrafında toplamak.
3. Ulusal, ahlaki ve insani kültür değerlerini çağdaş tekniklerden de yararlanmak suretiyle araştırmak, geliştirmek, korumak, tanıtmak ve benimsetmektir.

Kaynakça

- Atılğan, Doğan. (1995). "Türkiye'de kütüphaneciliğin gelişimi", *Türk Kütüphaneciliği* 9 (1) 10-20.
- Baysal, Jale. (1991). *Kitap ve kütüphane tarihine giriş*. İstanbul: Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi.
- Can, Ali. (1996). "Kütüphanelerin Suret-i İdaresi Hakkında Talimat", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni* 10 (2) 173-175.
- Ersoy, Osman. (1996). *Halk kütüphanelerimiz üzerine bir araştırma*. Ankara.
- (1962). "Kütüphaneciliğimizle ilgili belgeler", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni* 2 (1-2): 22-28.
- Erünsal, İsmail E. (1990). *Kütüphanecilikle ilgili osmanlıca metinler ve belgeler II*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- (1991). *Türk kütüphaneleri tarihi II*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- (1991). *Halk ve çocuk kütüphanelerinin dünü ve bugünü*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Kültür Bakanlığı (1925). *Halk kütüphanelerinin suret-i tesis ve usul-i idaresi*. İstanbul.
- Koşay, Hamit Zübeyr. (1960). "Kütüphanelere dair", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni* 9 (1-2) 36-40.
- Mahmud, Cevat. (1338). *Maarif-i umumiye nezareti tarihçe-i teşkilat ve icraatı*. İstanbul.
- Soysal, Özer. (1987). "Cumhuriyet ve kütüphaneciliğimiz: 1923'ten 1963'e", *Kütüphanecilik Dergisi* 1: 17-18.
- T.C. Resmi Ceride. Numara: 338 (3 Nisan 1926). Ankara.

Ali Can
Kütüphaneler Genel Müdürlüğü